

UDK 305-055.2:004.7
316.77:305-055.2
004.7:316.77
141.72Izvorni znanstveni rad.
Primljeno: 20. 2. 2009.
Prihvaćeno: 6. 3. 2009.

CYBERFEMINIZAM IZMEĐU TEORIJE I POKRETA

Osvrt na Hrvatsku

Vesna Janković

Odsjek za sociologiju, Filozofski fakultet
Ivana Lučića 3
10 000 Zagreb
e-mail: vjankovi@ffzg.hr

Sažetak

Prva je polovica 90-tih bila obilježena teorijskim utemeljenjem cyberfeminizma kao nove feminističke paradigme, koja se razvijala u dvije podvarijante: 1) meki cyberfeminizam predstavnice kojeg su zastupale tezu da su i nove tehnologije, poput većine 'starih' u osnovi muška oruđa koja perpetuiraju stare odnose dominacije i isključivanja, te ih žene moraju preuzeti i radikalno dekonstruirati i 2) tvrdi cyberfeminizam koji pokušava ukazati na fundamentalnu ženskost novih tehnologija, a vjerovanje da je tehnologija 'muška stvar' proglašava patrijarhalnim mitom. Druga polovica 90-tih bila je obilježena širenjem pokreta iz virtualne u fizičku sferu, nastankom prvih cyberfeminističkih grupa i organiziranjem Cyberfeminističkih internacionala koje su okupile najznačajnije medijske teoretičarke, umjetnice i aktivistice iz cijelog svijeta. Sama činjenica aktivnog korištenja novih tehnologija svjedoči da su žene djelatno prevladale rodnu obilježenu ICT-a kao esencijalno 'muške igračke', da su prevladale strah, te pokazale sposobnost da kreativno i prema vlastitim potrebama pune kiberprostor vlastitim sadržajima. Tijekom tog razdoblja unatoč ratu/ratovima u bivšoj Jugoslaviji, i u Hrvatskoj nastaju dva projekta, elektronička konferencija Zamir/women i edukativni projekt Elektroničke vještice, koji po svojoj suštini predstavljaju prve primjere cyberfeminističkih praksi u regiji.

Ključne riječi: cyberfeminizam, feminizam, novi društveni pokreti, informacijsko-komunikacijske tehnologije, net-aktivizam, virtualni javni prostor, alter-globalizacija/globalizacija odozdo, Antiratna kampanja Hrvatske, Zamir

UVOD

Tehnološka revolucija započeta primjenom i širenjem informacijsko-komunikacijskih tehnologija uvelike utječe na naše živote, čak i u tranzicijskim zemljama poput Hrvatske koje sve manje zaostaju za razvijenim zapadnim zemljama. I dok su prije samo desetak godina računalo i pristup Internetu bile privilegije imućnijih i bolje obrazovanih slojeva društva, danas zahvaljujući napretku tehnologije, pojeftinjenju i *hardwarea* i *softwarea*, te širenju telekomunikacijskih mreža, kompjutorizacija i informatizacija oblikuju našu svakodnevnicu, izazivajući kompleksne socio-kulturne posljedice.

Nemali dio tih posljedica direktno pogađa žene. Spomenuto pojeftinjenje *hardwara* uvelike je bilo omogućeno masovnim angažiranjem jeftine ženske radne snage u azijskim zemljama – glavnim izvoznicama računalnih dijelova. Kao što navodi Anne Balsamo: »U toku istraživanja proizvodnog doprinosa Malezije industriji mikroelektronike, Les Levidow otkrio je da tvrtke koje se bave proizvodnjom elektronike preferiraju ženske radnike zato što se vjeruje da su one 'prirodno stvorene za rutinizirani rad na proizvodnoj liniji industrije elektronike: spretni prsti, oštar vid, veće strpljenje'« (Balsamo, 2001:323). Osim toga, intenziviranje radnog procesa zbog kompjutorizacije administrativnih poslova izaziva niz zdravstvenih tegoba od kojih pate većinom žene. Razvoj biomedicinskih tehnologija potpomognut razvojem računalnih tehnologija sve više zadire u ljudsku reprodukciju i otvara pitanje medicinske kolonizacije upravo ženskih tijela...

Već i ovi nasumično izabrani primjeri bili bi dovoljan razlog za ozbiljan teorijski i istraživački angažman feminističkih teoretičarki na polju novih tehnologija. No, postoji još cijeli niz suptilnijih pitanja koje je otvorila digitalna revolucija, a i te kako se tiču žena: od općenitog pitanja odnosa žena i tehnologije, preko pitanja o ulozi tijela i tjelesnosti u novom tehnološkom okruženju, do pitanja identiteta, konstrukcije roda i rodnih odnosa u virtualnim svjetovima koje sve više obitavamo.

Upravo promišljanje nabrojanih pitanja čini teorijsku okosnicu cyberfeminizma – teorijskog i aktivističkog pravca feminizma koji se javlja početkom 90-tih godina prošlog stoljeća, i koji je predmet istraživanja ovog rada.

1. TEORIJSKA POSTAVKA: REVOLUCIONARNI SAVEZ ŽENA I NOVIH TEHNOLOGIJA

Svijet u kojem živimo tradicionalno je opisivan pomoću suprotnosti priroda/kultura, tijelo/duh, žene/muškarci, pri čemu su priroda/tijelo/žene bili označeni kao simboličko Drugo. U toj binarnoj kodiranosti svijeta sfera znanosti i tehnologije oduvijek je 'prirodno' pripadala muškarcima. Mit o vrijednosnoj neutralnosti znanosti i tehnologije teorijski je razotkrila kritička teorija, prokazujući ih kao oruđa dominacije. Zahvaljujući naporima feministkinja tzv. drugog vala feminizma, 70-tih i 80-tih godina prošlog stoljeća dogodio se veliki ženski proboj u teoriju. Međutim, sfera tehnologije je što zbog nasljeđa kritičke teorije i tehnofobne kontrakulture 60-tih, što zbog narastajuće ekološke svijesti i ekološke kritike tehnologije, ostala pošteđena ženskog prisvajanja.

Prekretnicu je 1984. godine naznačio, danas već legendarni esej Donne Haraway *Manifest za kiborge: znanost, tehnologija i socijalistički feminizam u 1980-tim*. U njemu Haraway nudi figuru kiborga kao ironičan politički mit u funkciji feminističkog prisvajanja tehnologije i nadilaženja rodne dvojnosti. Kiborg utjelovljuje mogućnost simboličnog Trećeg: »Kiborg je stvorenje u postrodnom svijetu« (Haraway, 1999:168). No, daleko od toga da Haraway upada u nedomišljeni technooptimizam. Iako je u vrijeme pisanja eseja tek započinjala proizvodnja osobnih računala, a masovna upotreba Interneta bila tek dio SF-imaginarija, tehnološka revolucija se zahuktavala i Haraway se kao socija-

listička feministkinja osjetila ponukanom reagirati na nastajuće postmoderno društvo kognitivnog pankapitalizma, kojeg ironično naziva 'integrirani krug' odnosno čip! Iako su mnogi ovaj esej čitali kao slavljenje tehnostvarnosti, čini se da su previdjeli autoričinu upotrebu ironije kao 'retoričke strategije i političke metode'. Haraway eksplicite tvrdi: »Krajem dvadesetog stoljeća, u našem mitskom vremenu, svi smo himere, teoretizirani i načinjeni hibridi stroja i organizma, ukratko, svi smo kiborzi« (Haraway, 1999:168). Doista, dovoljno je pogledati samo suvremenu medicinsku protetiku ili robotiziranu tvorničku proizvodnju pa da opipljivo doživimo stvarnost kiborga. No, u viziji Donne Haraway mi smo svi kiborzi¹ ne zato što su nam ugrađeni kojekakvi čipovi (na sreću, za sada to rade samo životinjama), nego zato što su naši životi i naša svakodnevica višestruko protkani suvremenim tehnologijama. Zato što živimo u globaliziranom svijetu kojeg je kičma upravo informacijski sustav. Parabola o suvremenom društvu kao *integriranom krugu* pokazuje se danas, više od dvadeset godina nakon pisanja *Manifesta*, proročanski točnom. Svijet je međuovisan i premrežen raznim komunikacijskim mrežama, a životi ne samo pojedinaca, nego i cijelih država ovise o digitalnom protoku podataka – da spomenemo samo globalno financijsko tržište koje danas u potpunosti ovisi o Internetu. Međutim, kao što kaže u intervjuu iz 2006. kontraproduktivno je ostati zaglavljene u beskraju jadikovku o tehnologiji i tehnokulturi: »Bolje nam je da shvatimo da se ovdje ne radi samo o dominaciji. Bolje nam je da shvatimo da je ovo područje u kojem možemo biti pokretačice i *igračice*, jer ćemo u protivnom postati žrtve« (Gane, 2006:139). I doista, nije sve što se događa u suvremenom društvu dehumanizirajuće i u sjeni apokalipse. Dvadeseto stoljeće svjedoči redefiniranju i labavljenju tradicionalnih rodničkih uloga, što je rezultat društvenih procesa širenja obrazovanja, masovnog zapošljavanja žena, napretka tehnologije, ali i feminističke borbe za prava žena. Unatoč tome, teško je složiti se s tvrdnjom da živimo u postrodnom svijetu, jer je dovoljan samo pogled na naslovnice novina na kioscima ili ženska tijela koja nam se smiješe sa jumbo-plakata na našim ulicama, pa da shvatimo koliko je naša stvarnost još uvijek definirana 'muškim pogledom'. No, obrazovanje, znanost i tehnologija jesu moćna oruđa koja su ženama već uvelike pomogla na putu emancipacije i treba ih i dalje svjesno i kritički koristiti. Potpuno sukladno socijalističkoj tradiciji Haraway ne vjeruje u politički program zasnovan na simplicističkoj ideji antiznanstvenog povratka prirodi i završava svoj manifest poznatom provokativnom izjavom: »Iako su oboje porobljeni u spiralnom plesu, radije ću biti kiborg, nego boginja« (Haraway, 1999:195). Trebalo je proći sedam godina da se pojavi nova generacija feministkinja koja će na sličan provokativan i strastven način odgovoriti na poziv Done Haraway da 'zasuču rukave' i odvažne se na život na rubu, na kreativni kulturalni i intelektualni rad otkrivanja pukotina u sustavu, dekodiranja (tehno)stvarnosti i generiranja novih kulturalnih

1 Otvorenost pojma *kiborg* za upisivanje različitih označiteljskih praksi (od kojih Haraway zaziva dakako one emancipatorske) vidljiva je i u sljedećoj rečenici: »Tko će kiborg biti je radikalno pitanje; odgovori su pitanje preživljavanja« (Haraway, 1999: 170).

praksi. Tijekom 1991./1992. pojavljuju se pionirke novog pokreta. Na tri strane svijeta, simultano i potpuno neovisno jedne od drugih, umjetnice i teoretičarke počinju upotrebljavati novokovanicu 'cyberfeminizam'. Kao što kaže Julianne Pierce, jedna od protagonistica pokreta, cyberfeminizam je bio: »svojevrsni spontani mem koji se pojavio u raznim dijelovima svijeta u isto vrijeme, kao odgovor na ideje poput 'cyberpunka' koje su u to vrijeme bile popularne« (prema: Alex Galoway: *A Report on Cyberfeminism*). U Kanadi priznata umjetnica high-tech instalacija, Nancy Paterson tako imenuje svoj članak u kojem programatski, nasuprot hipererotiziranim *cyberfemmes* iz SF imaginarija zagovara dolazak cyberfeministkinja koje će nove tehnologije iskoristiti da se »probiju iz unaprijed određenih uloga i napisanih dijaloga« (Paterson, 1999:46), potpuno svjesna da bez računalne pismenosti ženama prijeti političko-ekonomska marginalizacija. Australški umjetnički kolektiv VNS Matrix iste godine proizvodi plakat sa *Cyberfeminističkim manifestom za 21. stoljeće* – u kojem proklamiraju:

*'mi smo moderne p...ke
pozitivno nerazumne
neukalupljene nezauzdane neoprastajuće
mi umjetnost gledamo svojom pi...om mi umjetnost stvaramo svojom pi...om
mi vjerujemo u zaigranost ludilo svetost i poeziju
mi smo virus novog svjetskog nereda
slamamo simboliku iznutra
saboterke poretka Velikog tate
klitoris je direktan put u matricu
VNS MATRIX²
terminatorice moralnog koda
plaćenice služi
obrušavajući se na žrtvenik prezrenosti
stružemo hram utrobe mi govorimo jezicima
infiltriramo se narušavamo pronosimo
mi kvarimo diskurs
mi smo pi...e budućnosti'*

imenujući tako svoj radikalno-feministički projekt infiltriranja žena, tjelesnih tekućina i političke svijesti u elektronički prostor. Bitan doprinos VNS Matrix cyberfeminističkoj teoriji i praksi jest uvođenje principa užitka: 'pi...a' više nije (samo) mjesto majčinstva,

2 *Matrix* ili matrica je digitalna mreža podataka. No, svakako je zanimljivo etimološko podrijetlo riječi *matrix*, podrijetlo koje radikalne cyberfeministkinje rado ističu: *matrix* potječe od latinske riječi *matri*, što znači maternica! Tako Sadie Plant kaže: »Kiberprostor je matrica, ne kao odsutnost, praznina, cjelina materice, nego možda kao mjesto ženine afirmacije. To ne bi bila afirmacija njezine patrijarhalne prošlosti, nego onoga što ona jest u budućnosti koja tek treba doći ali se ipak već može osjetiti. (Plant, 2001:92)

nego izvor stvaralačkog užitka, prostor iz kojeg se uz pomoć tehnologije ruši patrijarhalni simbolični poredak. Erotični moment ženskog odnosa s računalima naglašen je i samim imenom kolektiva – VNS se čita kao VeNuS/Venera, rimska boginja ljubavi i spolnosti. VNS Matrix tako i vlastitim imenom izriču namjeru prisvajanja kiberprostora koji tako postaje Venerina, odnosno ženska matrica.

Iste godine i britanska teoretičarka Sadie Plant koristi pojam cyberfeminizma da bi označila feminizirajući utjecaj novih tehnologija na cjelokupno zapadno društvo, pokušavajući dokazati fundamentalnu *ženskost* novih komunikacijskih tehnologija. Za Plant cyberfeminizam »implicira da se razvio savez između žena, strojeva i nove tehnologije kojom se žene služe« (RosieX, 1999:21). Internet, mreža svih mreža, ujedinjuje drevna ženska iskustva tkanja i komuniciranja. Mnoge cyberfeministkinje, ali i tehnooptimisti među teoretičarima novih medija smatraju da mrežni, nehijerarhijski, decentralizirani, participativni način funkcioniranja Interneta ruši autoritarnu maskulinističku paradigmu: »Ovdje je proces stjecanja znanja i odnos prema njemu manje krut, prisilan, linearan, apstraktan i strog, a mnogo više otvoren, senzitivan, nježan, instinktivan, zaigran odnosno 'ženski'« (Gur-Ze'ev)³. Ili, kako kaže Plant, prije pojave kibernetike i samoregulirajućih sustava Zapadni um (čitaj muški um) je upravljanje poznao samo kao dominaciju. Društveni oblici koji su iz toga proizašli bili su (i još uvijek jesu) hijerarhijski i centralizirani. Nasuprot tome, i u samom nazivu Interneta i weba sadržana je riječ mreža koja je blisko povezana s tkanjem, jednom od rijetkih historijskih ženskih djelatnosti i tehnologija. Bliskost pretraživanja Interneta i ženskog iskustva, Plant pronalazi i u činjenici da se Internet ne može penetrirati (misleći na penetraciju kao ultimativno muško seksualno iskustvo). Susret s Internetom mnogo je sličniji doživljaju invazije, preplavljenosti informacijama, što je pak tipično žensko erotsko iskustvo.

Princip užitka koji su tako radikalno u diskusiju o tehno-kulturi uvele VNS Matrix, prisutan je i kod drugih istraživačica Interneta. Tako Jannifer Brayton konstatira da žene uživaju u korištenju Interneta jer im omogućuje nove komunikacijske mogućnosti, interesno povezivanje oslobođeno geografskih ograničenja, te pristup informacijama i resursima koji nisu lokalno dostupni: »Žene JESU tehnološke i uživaju u korištenju i mogućnostima Interneta. Prepreke koje mogu obeshrabriti ili odvratiti žene od Interneta, kulturalno su stvorene i otvorene za otpor, subverziju i reformaciju.« (Brayton, 1999:199)

Iz navedenog može se zaključiti da je već na počecima novog teorijskog pokreta vidljivo formuliranje dvije vrste pristupa: tzv. *soft* cyberfeminizam koji polazi od shvaćanja da su i nove informatičke tehnologije (baš poput svih 'starih' tehnologija) muško oruđe koje perpetuira stare odnose dominacije i isključivanja. Zato žene moraju preuzeti ta oruđa koja konstruiraju Drugo i radikalno ih dekonstruirati. Tako Paterson upozorava

3 U prilog izrečenom svakako govori i činjenica da su među prvim korisnicima Mreže, izvan akademskih i vojnih krugova, bile ekološke i mirovne organizacije i inicijative, tradicionalno osjetljive na svaku kontrolu i hijerarhiju.

na tradicionalnu isključenost žena iz procesa oblikovanja i primjene novih elektronskih medija, koja je rezultat kulturalne označenosti tehnologije kao 'muške', te kao jedan od zadataka cyberfeminizma zagovara osposobljavanje žena za upotrebu tih tehnologija. Informatička pismenost je nužna kako bi žene mogle odgovoriti na osobni i politički utjecaj koji nove tehnologije i mediji imaju na svakodnevni život. Jedino tako se mogu suprotstaviti proliferaciji kulturalnih, političkih i seksualnih stereotipa koji dominiraju kiberprostorom. Ili kako kaže Rosie Braidotti: »Najdjelotvornija strategija koja preostaje ženama jest služiti se tehnologijom kako bi se naša kolektivna imaginacija odvojila od falusa i njegovih pomoćnih vrijednosti: novca, isključivosti i dominacije, nacionalizma, ikonične ženskosti i sistematskog nasilja« (Braidotti, 1999:37).

S druge strane nalazi se *hard* cyberfeminizam VNS Matrix i Sadie Plant, koja vjerovnije da je tehnologija (osobito komunikacijska) 'muška stvar' proglašava patrijarhalnim mitom koji treba dekonstruirati otkrivanjem i vrednovanjem prešućenih ženskih elemenata. Tako u svojem tekstu *Budućnost izviruje: protkivanje žena i kibernetike* (Plant, 2001.) podsjeća na Adu Lovelace koja je kao asistentica profesora Babbagea sredinom 19. stoljeća napisala prvi svjetski 'računalni program' (radilo se o programu za eksperimentalni Babbageov *analitički stroj*, preteču današnjih računala). No, Plant ide i korak dalje, pokušavajući dokazati fundamentalnu bliskost žena i tehnologije: »Na jedan način žene su uvijek bile strojni dijelovi u muškoj kulturi. Žene su bile sredstva za reprodukciju vrste, reprodukciju komunikacija – tajnice i sl. – što je očito slično ulozi strojeva« (RosieX, 1999:22). Plant također ukazuje na previđeni paralelizam razvoja informatičke tehnologije i emancipacije žena. Iako ne negira ulogu ženskog pokreta u tom procesu, smatra da su ekonomska i kulturalna feminizacija, te sve značajnija društvena uloga žena osobito na Zapadu gotovo automatski procesi snažno potpomognuti novim tehnologijama i pratećom tehno kulturom: »Poput žene, i softverski sustavi se koriste kao oruđa muškarca, kao njegov medij i njegovo oružje... ali svima je suđeno da ga izdaju. (...) Umnažanje i globalizacija softverskih tehnologija, koje su sve povratno spregnute u samoorganizirajuće, samopobuđujuće sustave, ulaze na pozornicu na njezinoj strani i potpomažu i oživljuju žensko oslobađanje« (Plant, 2001:89).

Unatoč historijskom paralelizmu ova dva procesa, smatram da on ne proizlazi ni iz kakve ontološke veze žena i komunikacijskih tehnologija, veze koja bi po sebi i bez svjesnog političkog napora proizvela post-rodno društvo ravnopravnih i slobodnih pojedinaca i pojedinki. Upravo u toj dimenziji vidim značajnu razliku između Haraway i Plant, te drugih radikalnih cyberfeministkinja, koje se pozivaju na Haraway kao ishodište vlastitih promišljanja. Naime, dok je i Haraway u svom *Manifestu za kiborge* ukazala na feminizaciju društva koja se događa pod utjecajem novih tehnologija, za nju je ta feminizacija bila vidljiva uglavnom u negativnim socijalnim pojavama: loše plaćenim poslovima koje je proizvela računalna revolucija, a koje obavljaju uglavnom žene, porastu broja obitelji u kojima su samo žene zaposlene i one koje osiguravaju ekonomski opstanak obitelji i sl. Odnosno, postrodno društvo čiji nastanak proklamira, za Haraway je društvo u kojem se brišu granice tradicionalnih rodnih uloga i mijenjanju rodni identiteti, no ne uvijek na korist žena. Sintagmom 'debeli slojevi postojanosti' Haraway želi upo-

zoriti na tvrdoglavu opstojnost (ne samo) rodnih uloga unatoč ubrzanim društvenim i tehnološkim promjenama. Zadržavajući kritički odnos prema novim tehnologijama i osobito društvenim posljedicama koje proizvode, ipak i Haraway smatra da ljudska svijest evoluirala s evoluiranjem inteligentnih strojeva (činjenica koju posredno potvrđuje izniman razvoj kognitivnih znanosti). S druge strane, u prilog tehno-optimizmu Sadie Plant možemo reći da je *Manifest za kiborge* pisan prije masovne upotrebe Interneta i nastanka hiperteksta, koji uistinu revolucioniraju teorijske koncepte društva, spoznaje, identiteta itd. No, bez obzira na razlike u polazištima, možemo se složiti s Nancy Paterson – i u svojoj *mekoj* i u *tvrdj* varijanti: »Cyberfeminizam je u suštini subverzivan« (Paterson, 1999:44).

Debeli slojevi postojanosti

Unatoč neporecivim promjenama u definiranju rodnih uloga, promjenama vidljivim prvenstveno u razvijenim društvima, cyberfeministkinje su istražujući realne sadržaje tehno-kulture (Internet, video-igre, časopise, SF filmove) ukazale na perpetuiranje rodnih, ali i klasnih i rasnih stereotipa, koji potvrđuju kiberprostor kao 'igračku mladih bijelih i dobrostojećih muškarca'. Tako analiza popularnih *cyber*-časopisa *Wired* i *Mondo 2000* otkriva kako su izvorno kontrakulturne⁴ teme prisvojene i upregnute u testosteronsku komercijalizaciju: »*Wired* mnogi mediji s pravom i uvjerljivo uspoređuju s *Playboyem*. On donosi iste sjajne slike proizvoda koje pravi *frajeri* moraju kupiti – poput malih ručnih skenera, audio opreme ili automobila... (*Wired*) je bilježnica s popisom materijalnih želja mladih muškaraca« (Silver, 2000).

Takav razvoj nije samo još jedna priča o sposobnosti sustava i kulturne industrije da aproprira subverzivne sadržaje i upotrijebi ih za reprodukciju istog. Nažalost, svijet novih tehnologija ne potiče samo mužjačku potrošnju. Rosie Braidotti upozorava: »Posebno me zaprepasčuje ustrajnost pornografskih, nasilnih i ponižavajućih slika žena koje i dalje kolaju tim naizgled 'novim' tehnološkim proizvodima. Brinem se zbog pisanja programa koji omogućuju 'virtualno silovanje' i 'virtualno ubojstvo'« (Braidotti, 1999:36). S druge strane, mora se priznati da je cyber imaginarij iznjedrio i likove moćnih žena, ratnica poput Lare Croft (prvobitno glavni lik računalne igre, koja je zbog iznimne popularnosti kasnije i ekranizirana) ili pak Trinity, glavnog ženskog lika hit-filmske trilogije Matrix, koja odlično barata ne samo borilačkim vještinama i raznim oružjem nego

⁴ U razvoju novih tehnologija (Interneta ali i osobnog računala) presudnu ulogu 60-tih i 70-tih godina prošlog stoljeća odigrali su prvi hakeri uvelike koncentrirani u tzv. Bay Area (San Francisco, Kalifornija) inspirirani duhom kontrakture koji je u to vrijeme vladao SAD-om, a osobito tim područjem. Tako je npr. presudna motivacija za izum osobnog računala bila želja da se nove tehnologije učine dostupnim svima, želja da se 'običnim' ljudima omogući uključivanje i sudjelovanje: »Preko njezina prethodnika People's Computer Company (koja, unatoč imenu, nije bila nikakvo poduzeće nego neprofitna organizacija) grupa je imala veze s drugim dijelovima kontrakture šezdesetih i zagovarala je njegov princip 'Power to the people'« (Himananen, 2002:171).

je i prvorazredna hakerica. Stoga se moramo složiti s tvrdnjom Sadie Plant da: »Jaki ženski likovi u filmovima, knjigama, itd. mogu samo koristiti feminističkim ciljevima« (RosieX, 1999:23).

No, osim te, najvidljivije dimenzije perpetuiranja rodni stereotipa u novim tehnološkim svjetovima virtualne stvarnosti, postoji i suptilnija razina održavanja tradicionalnih rodni naracija, naracija koje se ogledaju u odnosu prema tijelu. Naime, virtualna stvarnost naizgled nudi ispunjenje starog patrijarhalnog sna – sna o transcendenciji kao rastjelovljenju. Još su feministkinje drugog vala prokazale težnju k apstrakciji kao ideološki zahvat patrijarhalnog društva: da bi se mušku normativnost izjednačilo s univerzalističkim stajalištem, muškost se učvršćuje kao apstrakcija. Cyberpunk književnost i filmovi puni su likova koji žude pretočiti vlastitu svijest u matricu, ostavljajući za sobom ranjivost i nesavršenost tijela, koje prezrivo nazivaju 'mesom'. Cyberfeministkinje, potpuno u skladu sa svojim prethodnicama ne odustaju tako lako od tjelesnosti – jer je upravo u realnosti fizičkog tijela vidljivo upisana sva društvena, kulturna i povijesna proizvodnja. Za feministkinje su tijela uvijek obilježena rodom i rasom. Uostalom, kao što pokazuju cyberfeminističke analize *on-line* komunikacija, koliko god se naizgled radi o apstraktnim subjektima – komunikacije su rodno obilježene. Činjenica da sudionici foruma mogu sami izabrati identitet (tzv. *mrežna persona*) jer se komunikacija odvija preko tekstualnih poruka, ne potire činjenicu da tekst nije rodno neutralan medij razmjene. Jezik jest rodno, rasno i etnički određen. Prema svjedočenju Hoai-An Truong: »Mnoge žene smatraju da ih njihov rod slijedi u on-line zajednicu i ostavlja traga u njihovim javnim i privatnim interakcijama – do te mjere da neke žene namjerno odabiru rodno neutralne identitete ili se suzdržavaju od iznošenja vlastita mišljenja« (prema: Balsamo, 2001:326). Žene su na javnim forumima često nijeme promatračice jer projiciraju svoje otjelovljene identitete u kiberprostor, doživljavajući ga kao društveni prostor uvelike definiran njihovim iskustvima u patrijarhalnoj kulturi⁵.

Svoja promišljanja o tijelu i rodni konstrukcijama tijela cyberfeministkinje proširuju izvan sfere mrežnih komunikacija i na druga područja primjene novih tehnologija. Od osobitog zanimanja su biotehnologija i medicinska upotreba novih tehnologija. Gotovo paradigmatički primjer kulturalne konstrukcije rodnog tijela predstavlja danas toliko proširena estetska kirurgija. Operacijska sala u kojoj se fizičko žensko tijelo izrezuje i rekonstruira u skladu s kulturnim, ali i ideološkim standardima ljepote, svjedoči o

5 Međutim, ni ovdje situacija nije crno-bijela. Kao što pokazuju neka istraživanja ponašanja sudionika *Multi User Domains/MUD* (Bruckman, 1999.) – iako je činjenica da se 'ženski likovi' (bez obzira na to tko zapravo stoji iza njih) često obasipaju pažnjom, tretiraju kao nekompetentni i nudi im se pomoć, ili su čak izloženi seksualnom uznemiravanju, mogućnost zamjene roda i tako stečeno osobno iskustvo pokazalo se dragocjenim izvorom uvida (osobito za muškarce) u rodnu obilježenost svake komunikacije: »Tako Andrew piše na rec.game.mud: Počeo sam malo bolje razumijevati zašto neke žene kažu 'Muškarci su gamad'« (Bruckman, 1999:186). Virtualni svjetovi postaju tako mjesto eksperimenta, svojevrsne kulturalne radionice koje imaju potencijal za promjenu ne samo načina rada, nego i načina na koji mislimo o sebi, a možda čak i kako se ponašamo u ne samo virtualnoj stvarnosti.

podvrgavanju tijela disciplini normativnog pogleda, o utiskivanju kulturnih ideala zapadnjačke ljepote u (većinom) ženska tijela. Osim estetske kirurgije, ekspanzivan razvoj doživjele su i tehnologije tzv. 'medicinski potpomognute oplodnje'. Iako za mnoge žene predstavljaju dobrodošlu nadu da će doći do željenog potomstva, s druge strane ne samo da imaju dalekosežne posljedice na ljudsko genetsko nasljeđe, nego i pretvaraju ženska tijela u živi laboratorij i 'rudnik' tkiva za visokoprofitabilnu farmaceutsku industriju. No, tehnološka invazija na ženska tijela ne prestaje ni nakon začeća. Uporabom ultrazvuka i laparoscopa na trudnice, ne narušava se samo pravo majke na privatnost vlastitog tijela, nego se usmjeravanjem pozornosti na fetus prakticira medicinsko-znanstvena moć discipliniranja majčinskih tijela, te znanstveno konstruira rodna uloga žene kao spremnika za fetus.

Zato san o slobodi kao rastjelovljenju, cyberfeministkinje prokazuju kao duboko politički čin, jer, kao što kaže Stone: »Zaboraviti na tijelo stari je kartezijanski trik koji ima neugodne posljedice na ona tijela čiji govor biva utišan činom našeg zaborava; dakle, na one čiji rad je temelj čina zaborava – obično žene i manjine« (Stone, 1999:116). Jer bez obzira na sve emancipatorske potencijale novih komunikacijskih tehnologija, njihova upotreba odvija se unutar konkretnog društvenog prostora, prostora obilježenog vrlo konkretnim političkim i ekonomskim interesima i podjelama, od kojih je 'digitalna podjela' na one koji imaju i one koji nemaju pristup tim tehnologijama samo posljednji u nizu načina da se održe i perpetuiraju postojeće strukture moći.

I možda je baš zato, uz zadržavanje kritičkog odmaka, potrebno njegovati i utopijska nadanja. Ili, kako kaže Anne Balsamo – maskulinističkoj viziji upotrebe novih tehnologija žene trebaju suprotstaviti žensku viziju: »u kojoj tehnologija nije sredstvo bijega od tijela ni njegovo nadilaženje, nego sredstvo komunikacije i povezivanja s drugim tijelima« (Balsamo, 1999:85-86).

Cyberfeministkinje su se pokazale dobrima i u jednoj i u drugoj ulozi.

2. ŠIRENJE POKRETA: IZ VIRTUALNE U FIZIČKU STVARNOST

Prva je polovica 90-tih bila obilježena pojedinačnim djelovanjem teoretičarki i umjetnica, odnosno teorijskim utemeljenjem cyberfeminizma kao nove feminističke paradigme koja pokušava odgovoriti na promjene društvenih i kulturnih okolnosti pod utjecajem novih komunikacijskih tehnologija. U teorijskom, ali i praktičnom smislu bilo je to izuzetno plodno razdoblje kritičkog promišljanja utopijskih mogućnosti novih medija, te pokretanja različitih civilnih projekata i inicijativa. Jedan od teorijski najznačajnijih projekata svakako je bila 'Nettime' mailing lista koju su pokrenuli nizozemski van-akademski teoretičari novih medija Geert Lovink i Pit Schulz. *Nettime* je odigrao izuzetnu ulogu u povezivanju američkih, zapadnoeuropskih i istočnoeuropskih teoretičara i medijskih aktivista, osiguravši kontekst za pojavu tzv. *net-arta* (mrežne umjetnosti) i utjecajne kritičke *net-kulture*, kao oblika »refleksivne kritičke svijesti o sadržajima i praksi komunikacijske kulture, nastale pojavom Interneta.« (izvor: <http://www.n5m.org/n5m2/conference/subjects.html>).

Nettime mailing lista dala je dodatni poticaj širenju cyberfeminističkog pokreta, i to na dva načina. Od sredine 90-tih kao popratnu manifestaciju *nettimeri* u Amsterdamu organiziraju međunarodnu konferenciju, odnosno festival kako ga sami nazivaju, »Next 5 Minutes«. Tijekom održavanja drugog po redu festivala 'N5M' 1996. godine ženske sudionice su u neformalnom druženju zaključile da im je potrebna zasebna, isključivo ženska *mailing* lista i tako je nastao jedan od prvih cyberfeminističkih virtualnih prostora, *mailing* lista 'Faces'. Kako kažu same *Faces*: »Pokrenuta nakon niza razgovora na marginama europskih medijsko-umjetničkih i medijsko-kulturnih događanja, preko e-maila i u jedva osvijetljenim kutovima barova javljalo se pitanje: 'Gdje su žene?' To stalno pitanje i želja da saznamo što žene rade s novim medijima otkrile su pukotinu u postojećim strukturama i mrežama...« (izvor: <http://www.faces-l.net/en/node/25>).

Nešto kasnije, početkom 1997. u Berlinu nastaje i prva poznata međunarodna cyberfeministička skupina ironičnog naziva 'Old Boys Network/OBN', koja u rujnu iste godine preuzima organizaciju »1. Cyberfeminističke Internacionale« u okviru desete Documente. Naime, te godine Geert Lovink uz pomoć drugih *nettimera* u sklopu Documente X organizira tzv. 'Hybrid WorkSpace' – hibridni radni prostor koji je ugoštio više od 200 umjetnika, medijskih teoretičara i aktivista. Zamišljen kao 'privremeni medijski laboratorij za proizvodnju sadržaja' Hybrid WorkSpace se tijekom 100 dana trajanja bavio temama poput taktičkih medija, tehno-znanosti, globalizacije, migracija i zatvaranja Europe... Tjedan dana tijekom rujna, Hybrid WorkSpace postao je i poprište održavanja 1. Cyberfeminističke Internacionale. To prvo fizičko i programatsko okupljanje teoretičarki, umjetnica, aktivistica koje su tijekom tog tjedna u Kasselu razmjenjivale iskustva, prezentirale svoje projekte, družile se i zajednički promišljale moguće cyberfeminističke strategije, smatramo presudnim za utemeljenje i širenje pokreta. Prelaskom iz virtualne sfere mailing lista i web portala u fizičku dimenziju zajedničkog bivanja, ozbiljuje se već spomenuta teza Anne Balsamo o ženskoj upotrebi novih tehnologija kao sredstva komunikacije i povezivanja s drugim tijelima. Pokazalo se da postoje velike razlike između 40-tak žena iz 12 zemalja okupljenih oko ideje cyberfeminizma: »Neke smatraju da su e-mediji potpuno nova tehnologija koja ženama daje mogućnost za nov početak i stvaranje novog jezika i novih strategija. Druge pak osjećaju da ovi mediji i nisu tako novi, te da postoje u društvenom, rodno obilježenom okruženju, te stoga perpetuiraju seksističke kodove« (Wilding i dr., 1997:78). Tako su Ruskinje izrazile mišljenje da je feminizam u postsocijalističkim zemljama nepotreban zbog visoke razine zajamčenih prava žena, pa je za njih cyberfeminizam tek hipertekstualno sučelje, »operativni model stvaranja, postojanja i sreće« (Wilding i dr., 1997:79). Nasuprot tome artikulirano je i stajalište koje smatra da cyberfeministkinje mogu i moraju uzeti u obzir znanja i iskustva stečena dugogodišnjom poviješću feminističkih borbi, te da je potrebno razviti cyberfeminističku politiku koja će se baviti problemima s kojima se žene globalno suočavaju. Umjesto konsenzusa i definicije, potpuno u duhu postmoderne zaigranosti i odbijanja bilo kakvog samo-ograničavajućeg identiteta, proizvedeno je 100 antiteza – o tome što cyberfeminizam nije.

Politička artikulacija cyberfeminizma najvidljivija je u radovima američke umjetnice i teoretičarke Faith Wilding. U radu *Bilješke o političkim preduvjetima cyberfeminizma*

Wilding situira cyberfeminizam unutar povijesti modernog ženskog pokreta, što smatra važnim kako se ne bi ponovile greške feministkinja drugog vala. Jedna od grešaka feministkinja 60-tih i 70-tih godina prošlog stoljeća bila je univerzalizacija prosudbi američkih, heteroseksualnih, bijelih žena, pripadnica srednje klase kao esencijalno ženskih. Opasnost koja, smatra Wilding, prijeti i cyberfeministkinjama ako ne osvijeste vlastitu privilegiranu društvenu poziciju – a činjenica jest da su pripadnice pokreta uglavnom visokoobrazovane, bijele žene, pripadnice razvijenih zapadnih društava. Tako Wilding upozorava cyberfeministkinje da: »ako žele proširiti svoj utjecaj na Mreži i zagovarati različitost preko generacijskih, ekonomskih, obrazovnih, rasnih, nacionalnih i iskustvenih granica, morat će potražiti koalicije i saveze s različitim grupama žena uključenih u integrirane krugove globalne tehnologije. Istovremeno, bliskost s postkolonijalnim studijima i poviješću imperijalnih i kolonijalnih dominacija – i otpora istima – jednako su važni za utemeljenu praksu cyberfeminističke politike« (Wilding, 1999:149).

Nasuprot utopijskim vizijama pobune i saveza žena i strojeva *radikalnih* cyberfeministkinja, Wilding upozorava na činjenicu da žene još uvijek čine tek malen postotak računalnih programera/ki i dizajner/ica *softwarea*, a većina žena koje trenutno rade s računalima i informacijskom tehnologijom u razvijenim zemljama, predstavljaju tek nešto više od običnih daktilografkinja, kojima su računala donijela samo intenzifikaciju rada.

Feminizam vs. cyberfeminizam: Zločeste cure

Pozicioniranje cyberfeminizma unutar šire povijesti feminističkog pokreta otvara i zanimljivo pitanje razlike između cyberfeminističke i feminističke upotrebe novih tehnologija. Može li se svako žensko bavljenje Internetom automatski proglasiti oblikom cyberfeminističke prakse? Na to pitanje Verena Kuni, analizirajući Internet stranice feministkinja i cyberfeministkinja odgovara na sljedeći način: kod feministkinja starije generacije u nazivima stranica vidljivo je oslanjanje na termine 'žena' ili imena iz povijesti i mitologije poput 'Arijadne' ili 'Elektre', iz čega se da iščitati potreba za konstruiranjem univerzalnog 'ženskog' identiteta, a na temelju tog pretpostavljenog zajedničkog identiteta i osjećaj pripadnosti i podrške.

Nasuprot takvoj identifikaciji, kod cyberfeministkinja vidljiva je upotreba ironijskog žargona koji se poigrava tim 'muškim igračkama' »prepoznajući tradicionalna shvaćanja 'ženskog identiteta' kao već prestrukturirana muškim percepcijama 'ženskog'«. (Kuni, 1999:138). Česta je upotreba kovanica koje spajaju računalni žargon s ružnim ili vulgarnim izrazima za žene, poput 'Netchicks' (Mrežne kokoške), 'Ambitious Bitch' (Ambiciozna kučka) ili 'RadicalPlayGirls' (Radikalne lake cure). Postoji niz internetskih stranica s varijacijama na temu Grrrl (poput 'Geekgrrl' ili 'Cybergrrl'), koje referiraju na feministički punk pokret Riot Grrrls začet početkom 90-tih godina prošlog stoljeća u SAD-u. Pokret se zasnivao na punk vrijednostima: anarhofeminizmu, antiautoritarnosti, antikonzumerizmu, često i vegeterijanstvu i DIY (uradi sam) filozofiji. Riot Grrl glazbene sastave karakteriziraju politički angažirani tekstovi koji se bave temama poput obiteljskog nasilja, silovanja, seksualnosti, ženskog osnaživanja... Pokret se povezuje s

tzv. trećim valom feminizma koji bitno mijenja semantičku strategiju u odnosu na svoje prethodnice. Dok je drugi val feminizma inzistirao na političkoj korektnosti u govoru, koju su i same žene počele osjećati kao ograničavajuću, novi val pokreta služi se politikom parodije. Umjesto cenzure, Riot Grrrls preuzimaju ponižavajuće termine i daju im posve novo, provokativno značenje – bacajući tako rukavicu u lice patrijarhalnom društvu. »Riot Girls žele ustvrditi da traje rat i da žene nisu pacifistkinje; mi smo gerila, riot girls, zločeste cure. Želimo uspostaviti aktivan otpor ali želimo se i zabavljati i činiti to na svoj način.« (Braidotti, 1999:29)

Riot grrls i sve *cyber* derivacije grrls pokreta su te koje izražavaju najveće nepovjerenje prema feministkinjama starije generacije – dijelom zbog nepoznavanja povijesti feminističkog pokreta, a dijelom zbog odmaka od same ideje pokreta, kojeg doživljavaju kao pokušaj unifikacije, ograničavajućeg homogeniziranja žena. Unatoč izraženoj potrebi iskazivanja individualnosti, tipičnoj i za sam punk pokret, činjenica da različite grupe i pojedinke koriste kao zajednički označitelj termin 'grrrl' ukazuje na želju da se bude dio 'scene'. Pri čemu se scena doživljava kao fluidni, manje obvezujući oblik zajedništva⁶.

Uz uvažavanje inspirativne drskosti zločestih cura, nešto starije pripadnice cyberfeminističkog pokreta ističu nužnost dubljeg teorijskog rada na rodnoj problematici, ukoliko se žele postići istinske promjene rodne reprezentacije na Internetu. Kao što kaže Rosie Braidotti, Riot grrls proklamiraju smrt »gerijatrijskog, novcu usmjerenog, silikonom napuhanog tijela militantne falokracije i njezina dodanog i indeksiranog ženskog 'drugog'. Riot girls znaju da mogu bolje od toga« (Braidotti 1999:31), ali parodija može dati političku moć pod uvjetom da ju podržava kritička svijest koja teži subverziji dominantnih kodova.

6 Možda je jedan od najboljih primjera nove vrste strategije rad radikalne umjetničke feminističke skupine *Guerrilla Girls*, koja je, ako je suditi po popisu veza na mrežnoj stranici *Old Boys Networka*, postala dio šireg kruga bliskog cyberfeminističkog pokretu. Danas već međunarodno poznate i priznate, *Guerrilla Girls* započele su svoju aktivnost 1985. godine u New Yorku s osnovnim ciljem problematiziranja položaja suvremenih umjetnica i 'obojenih' umjetnika u galerijskom i muzejskom sustavu. Jedan od njihovih najpoznatijih plakata »Trebaju li žene biti gole da bi ušle u Metropolitan muzej?«, pratilo je istraživanje koje je pokazalo da se u postavu odjela za modernu umjetnost Metropolitan muzeja nalazi samo 5% umjetnica, dok čak 85% aktova čine ženski aktovi. U svom radu služe se kampanjama duhovitim i provokativnim plakatima, billboardima i performansima u kojima uvijek nastupaju s maskom gorile. U javnosti nikad ne otkrivaju svoja imena niti broj članica skupine. Umjesto vlastitih služe se imenima preminulih umjetnica, želeći i na taj način održati živim sjećanje na često zanemarene i potisnute autorice. Kao jedan od ciljeva zacrtale su i rehabilitaciju feminizma, tako da svi oni koji vjeruju u ciljeve feminizma (poput dokidanja diskriminacije po spolu, uspostavljanja jednakih mogućnosti i prava na obrazovanje, zajamčena reproduktivna prava i sl.) požele sebe nazvati feministima/feministkinjama. Kako kažu u već citiranom intervjuu: »Željele smo postići da feminizam (ta riječ na 'f') postane ponovo popularan, koristeći nove taktike i strategije. Zaista nas je iznenadilo koliko se ljudi identificiralo s nama, osjećajući da mi govorimo i o njihovom kolektivnom bijesu.« Upotrebom humora u svojim akcijama, doista su to i postigle. Iako u početku usmjerene prvenstveno na sferu likovnih umjetnosti, ubrzo su svoj angažman proširile i na filmsku industriju, popularnu kulturu, rodne i rasne stereotipe, rat, a od 2001. nastankom *Guerrilla Girls Broadbanda* i na Internet.

Hakerice društvenih sustava

Zato smatramo da istinsku razliku između feminističkih i cyberfeminističkih praksi treba potražiti u temama i načinu na koji jedne i druge koriste moderne tehnologije. Danas je među ženskim grupama uvelike raširena praksa izrade vlastitih internetskih stranica s osnovnim podacima o organizaciji, korisnim informacijama iz područja kojima se organizacija bavi, popisom veza i sl. Nije neuobičajeno i da se mreže ženskih organizacija povezuju putem internetskih diskusijskih lista i tako koordiniraju svoje aktivnosti. Dakle, i feministkinje 'starije' generacije uvelike su prihvatile nove tehnologije i počele ih koristiti u svom radu, otkrivajući nove mogućnosti mobiliziranja šireg kruga žena, organiziranja akcija solidarnosti, širenja informacija i sl. Dok sadržaj internetskih stranica i mailing lista ovisi o području rada kojim se pojedina organizacija bavi, smatram da sama upotreba novih tehnologija predstavlja rubno područje u kojem feminizam prelazi u cyberfeminizam, i zagovaram tezu da se sve takve prakse označe kao cyberfeminističke. Argument za tu tezu jest taj da sama činjenica aktivnog korištenja novih tehnologija svjedoči da su žene djelatno prevladale rodnu obilježnost ICT-a kao esencijalno 'muške igračke', da su prevladale strah, te pokazale sposobnost da kreativno i prema vlastitim potrebama pune kiberprostor vlastitim sadržajima.

Bitnu razliku između feminizma i cyberfeminizma treba potražiti u specifičnim sadržajima kojima se cyberfeministkinje bave, te specifičnim načinima upotrebe novih tehnologija u eksplikaciji tih sadržaja. Dok su za feministkinje nove tehnologije prvenstveno komunikacijska oruđa za zastupanje vlastitih političkih i društvenih ciljeva, za cyberfeministkinje (prije svega umjetnice i računalne programerke) nove tehnologije predstavljaju samu supstancu njihova rada⁷. Iz 'stare' modernističke perspektive cyberfeministkinjama bi se moglo prigovoriti što su održavanjem Prve cyberfeminističke Internacionale u okviru Documente X pristale biti dio svijeta spektakla. Međutim, cijeli novomedijski pokret 90-tih rukovodi se principima taktičkog djelovanja i stvaranja 'privremenih autonomnih zona'. Taktičko djelovanje blisko je ideji hakiranja, shvaćenog kao infiltriranje u sustav i puštanje u opticaj vlastitih, subverzivnih sadržaja, odnosno mema, nakon čega slijedi odlazak i traženje neke nove pukotine, fizičkog ili virtualnog prostora za novo hakiranje.

Koje sve to sadržaje, kulturalne prakse i vrijednosti zastupaju umrežene žene možemo najbolje pratiti iz tema sljedeće dvije Cyberfeminističke Internacionale. Druga po redu organizirana je 1999. godine u Rotterdamu pod nazivom »Next Cyberfeminist International« (*Sljedeća cyberfeministička Internacionala*), a treća 2001. u Hamburgu pod

7 Poput hakerskog projekta njemačke umjetnice Cornelijske Sollfrank iz 1997. 'Female Extension', koja je na natječaj hamburškog muzeja za prijavu net.art djela, reagirala zatrpavanjem natječajne komisije prijavama 300 nepostojećih, virtualnih net-umjetnica. Sličnu vrstu kritičnosti prema institucijama sustava možemo naći i kod većine drugih cyberfeminističkih umjetnica. To je kritičnost koju nasljeđuju od avangardnih umjetničkih i političkih pokreta 20. stoljeća, iako se ovdje događa zanimljiv pomak.

naslovom »Very Cyberfeminist International« (*Vrlo cyberfeministička Internacionala*). Teme konferencija bile su cyberfeminizam i aktivizam, hakiranje kao metoda i metafora, tijelo i fluidni identiteti, strategije otpora globalnom kapitalizmu, alternativne informacijske i komunikacijske prakse, implikacije biotehnologije, te veza medicinskog i vojnog kompleksa... Već iz samih tema vidljivo je da narastajući cyberfeministički pokret crpi inspiraciju i povezuje dvije struje mišljenja i djelovanja. S jedne strane pokret se nastavlja na teorijska promišljanja prvih cyberfeminističkih teoretičarki. S druge strane, ta teorijska promišljanja situira u aktivističke strategije i diskurs razvijen u široj netaktivističkoj zajednici i alterglobalizacijskom pokretu. Problematizira se samo umrežavanje i unutarnja dinamika mreža u nastojanju da se otkrije potencijal samo-organizirajućih struktura kao mogućih alternativa postojećim institucionalnim oblicima u svijetu umjetnosti, akademije i politike. Nasuprot svodenju informacija i komunikacija na tek još jednu robu, iza čega stoji logika sustava koji ne brine o javnom interesu, cyberfeministkinje se zalažu za »saveze feminističkih mreža« koji će »konstruirati alternativni komunikacijski proces suprotstavljen logici neoliberalne komunikacijske industrije... Zato su alternative utemeljene na ekonomiji solidarnosti i redefiniranom privatno-javnim partnerstvu nužne za osiguranje održivosti našeg otpora«. Također, jasno se ističe da se »ne možemo ograničiti isključivo na kiberprostor, jer su iz njega isključene mnoge žene koje nemaju pristup tehnologijama... Koalicije različitih skupina žena mogu inicirati taktičke modele za direktne akcije, subverzije, proteste...« (izvor: http://www.obn.org/obn_pro/vCI/index.html).

Antiautoritarnost, nehijerahičnost, antikonzumerizam, kritika institucija vrijednosti su koje situiraju cyberfeministički pokret unutar šireg feminističkog ali i kontrakturnog pokreta koji svoju specifičnost korijeni i razvija još od 60-tih godina prošlog stoljeća. Stoga, iako je u posljednjih nekoliko godina došlo do stišavanja pokreta i iscrpljivanja tema, smatramo da je sama njegova pojava značajna u povijesti novih društvenih pokreta. Cyberfeministkinje nisu pridonijele samo održavanju već 'tradicionalnih' kontrakturnih vrijednosti, nego su im pridodale i neke nove strategije poput ironije, taktičke upotrebe novih medija, hakiranja institucija... učinivši ovaj svijet manje jednodimenzionalnim.

3. CYBERFEMINISTIČKE PRAKSE U HRVATSKOJ

Hrvatska je 90-tih godina prošlog stoljeća postala poprište iznimnog društvenog eksperimenta. Dok je s jedne strane rat pustošio zemljom, a autoritarna i nacionalistička vlast nametala izrazito retrogradne društvene trendove, dio civilnog društva okupljenog oko mrežne organizacije Antiratna kampanja Hrvatske/ARK, spletom okolnosti bilo je u mogućnosti koristiti najsuvremenije komunikacijske tehnologije u organizaciji svojih aktivnosti. Među članicama ARK-a, važnu ulogu imale su ženske organizacije, poput Zagrebačkog ženskog lobbyja, Ženske infoteke i Centra za žene žrtve rata. Te su organizacije, osim svojih primarnih aktivnosti, također sudjelovale u korištenju i oblikovanju tih naprednih tehnologija kroz feminističke projekte. Smatramo da su dva projekta –

elektronička konferencija 'zamir/women' na Zamir BBS-u⁸ i edukacijski projekt 'Elektroničke vještice' po svojoj suštini cyberfeministički.

Da bismo razumjeli kako su u situaciji posvemašnje društvene devastacije i zaostajanja mogli nastati takvi sofisticirani projekti, potpuno kompatibilni s tada suvremenim svjetskim oblicima korištenja novih komunikacijskih tehnologija, potrebno je nešto više reći o kontekstu.

Tijekom 1990. godine, kada je postajalo sve očiglednije da će politički pregovori o sudbini SFR Jugoslavije završiti oružanim sukobom, i na razini civilnog društva započele su pripreme za nadolazeću katastrofu. U Hrvatskoj aktivisti/ce prvih nezavisnih građanskih inicijativa nastalih sredinom 80-tih, od kojih su najpoznatije *Svarun – grupa za ekološka, mirovna, ženska i duhovna pitanja*, te *Ženska grupa Trešnjevka* započinju neformalne razgovore o mogućim civilnim strategijama u slučaju izbijanja rata. Iz tih je razgovora u kolovozu 1991. i službeno nastala mrežna organizacija *Antiratna kampanja Hrvatske/ARK*, koja je tijekom sljedećih godina postala pravi rasadnik novih mirovnih, medijskih, ženskih i inicijativa za ljudska prava. Jedan od proklamiranih ciljeva organizacije, osim rada na mirovnom obrazovanju i zaštiti ljudskih prava, bio je i održavanje dijaloga s 'drugom' stranom. Doista, u isto to vrijeme i u Beogradu nastaje *Centar za antiratnu akciju*, a u Sarajevu *Centar za mir*, koji su uz ljubljanski *Mirovni inštitut* prve lokalne partnerske organizacije s kojima ARK surađuje.

Međutim, krajem 1991. dolazi do prekida telefonskih linija između Hrvatske i Srbije, pa se komunikacija nastoji održati uz pomoć mirovne grupe iz Beča, koja putem telefaksa prosljeđuje dokumente s jedne na drugu stranu. Početkom ratnih razaranja u Bosni i Hercegovini 1992. razara se i tamošnja telefonska infrastruktura, tako da se poruke i humanitarni apeli iz Sarajeva, Tuzle i drugih bosanskih gradova preko zagrebačkog ARK-a prosljeđuju u svijet.

U međuvremenu, ARK počinje surađivati s mnoštvom europskih mirovnih organizacija. Zapravo, možemo reći da se početkom rata u bivšoj Jugoslaviji dogodila građanska mobilizacija među europskim mirovnim, ženskim i organizacijama za ljudska prava, čiji članovi sve češće kao mirovni volonteri dolaze podržati rad lokalnih grupa.

Među prvima bio je Eric Bachman, voditelj radionica nenasilne komunikacije i nenasilne građanske akcije. Bachman se povezuje s njemačkim hakerskim klubom *FoeBuD*⁹, čiji članovi predlažu tehničko rješenje koje će olakšati održavanje komunikacije – po-

8 BBS ili bulletin board sistem ('elektronička oglasna ploča') – preteča današnjih Internet poslužitelja, služio je za razmjenu poruka među lokalnim korisnicima, tj. diskusije o širokom krugu tema u konferencijama ili privatnim porukama (e-mail), preko jednog centralnog računala. Mreže BBS-ova nisu fizičke mreže, tj. računala nisu spojena stalno, već BBS-ovi povremeno razmjenjuju poruke putem običnih telefonskih linija.

9 *FoeBuD* je kratica za ironični naziv: 'Verein zur Förderung des öffentlichen bewegten und unbewegten Datenverkehrs e.V.', u slobodnom prijevodu *Udruženje za razvoj brzog i sporog javnog prijenosa podataka d.o.o.*

vezivanje putem mreže BBS-ova. Bachman početkom 1992. u Zagreb donosi modem, kojeg priključuje na postojeće računalo i nastaje BBS Zamir-ZG. Ubrzano se radi i na uspostavi BBS-ova u Beogradu i Ljubljani, a tek 1994. i u Sarajevu, Prištini, Tuzli i Pakracu, koji zajednički formiraju elektroničku mrežu Zamir-Transnational-Network/ZTN. Poruke se međusobno razmjenjuju preko čvora u Bielefeldu, koji je ujedno izlaz na Internet.

Međutim, Zamir je osim održavanja komunikacije s 'drugom' stranom i ostatkom svijeta, odigrao ključnu ulogu u dimenziji koju prvobitno nitko nije planirao. Naime, tih ratnih godina u mnogim gradovima Hrvatske širi se mreža civilnih inicijativa, kao što su Centar za mir, nenasilje i ljudska prava u Osijeku, Centar za građanske inicijative u Poreču, Odbor za ljudska prava u Karlovcu, da spomenemo samo neke. Te novonastale mirovne, ženske i udruge za ljudska prava postaju članice ARK-a, a time automatski dobivaju pristup Zamiru. Širenjem ARK-a na organizacije izvan Zagreba, Zamir se pokazao nezamjenjivim sredstvom održavanja svakodnevne komunikacije i koordinacije zajedničkih aktivnosti. Za mrežni tip organizacije poput ARK-a, mrežni tip komunikacijske tehnologije pokazao se idealnim. Problemi koji su tradicionalno mučili građanske inicijative, poput lošeg protoka informacija, osjećaja isključenosti članstva, netransparentnog donošenja odluka i sl. uvelike su mogli biti izbjegnuti uz pomoć novih tehnologija. Stoga se moramo složiti s konstatacijom Paula Stubbsa: »Od svojih najranijih dana, povezan s GreenNetom u Velikoj Britaniji i još šire s Association for Progressive Communications¹⁰, Zamir je bio inovativan na globalnoj razini, jedinstven u regiji i zasigurno ispred svog vremena povezujući CMC (*Computer Mediated Communication – računalno posredovana komunikacija*) i aktivizam društvenih pokreta« (Stubbs, 2005:73).

Omogućivši svakodnevnu komunikaciju među članovima različitih organizacija, Zamir je uvelike pridonio stvaranju snažnijeg osjećaja zajedničkog identiteta i definiranju zajedničkih vrijednosti. Iako se taj zajednički identitet gradio i pomoću nevirtualnih, fizičkih susreta na radionicama, godišnjim skupštinama Antiratne kampanje, zajedničkim akcijama i istupima u javnosti, činjenica jest da bi bez Zamira osjećaj grupne pripadnosti vjerojatno bio daleko slabiji, a koordinacija zajedničkih aktivnosti znatno otežana. Zato smatram da Zamir predstavlja ogledni primjer kako nove tehnologije mogu dodati novu kvalitetu (i gustoću) građanskom organiziranju. Odnosno, Zamir je postao jedan od prvih primjera globalno novog fenomena – *netaktivizma*, kojeg možemo definirati kao aktivističku upotrebu informacijsko-komunikacijskih tehnologija kao sredstva u zastupanju i promoviranju ciljeva civilnih inicijativa.

10 The Association for Progressive Communications (APC) je globalna računalna mreža koja povezuje organizacije civilnog društva. APC je osnovan 1990. s ciljem umrežavanja organizacija, društvenih pokreta i pojedinaca pomoću komunikacijskih tehnologija. Moto APC-a je »Internet and ICTs for social justice and sustainable development (Internet i informacijsko-komunikacijske tehnologije za društvenu pravdu i održivi razvoj)« Izvor: <http://www.apc.org/en/home>.

Zamir/women i Elektroničke vještice

Zamir nije prednjačio samo u kreativnim oblicima građanske upotrebe novih tehnologija. Upravo zbog ukorijenjenosti u postojeći antiratni pokret, članstvo kojeg su u velikoj mjeri činile žene, Zamir je i u svjetskim razmjerima predstavljao kuriozitet. Prema podacima koje iznosi Wam Kat, nizozemski pacifist i sistem-operater Zamir-ZG, više od 50% korisnica Zamira bile su žene (D'Heilly, 1996.). Usporedbe radi, u istom tom razdoblju sredine 90-tih godina prošlog stoljeća, prema podacima koje iznosi Jannifer Brayton: »Razni autori/ce smatraju da se prisutnost žena *on-line* kreće od 6% (Pitkow i Recker, u Spenderu, 1995, str XVI) do otprilike 30% (Gilbert i Kile, 1996:3)« (Brayton, 1999:196)¹¹.

Tolika prisutnost žena i ženskih organizacija na Zamiru, rezultirala je i otvaranjem posebne, ženske diskusijske liste 'zamir/women'. Kao što je već spomenuto BBS sustavi prvenstveno su omogućavali komunikaciju putem elektroničke pošte, ali i javne rasprave putem tzv. konferencija. Na Zamiru je tako odmah po osnivanju, otvoreno nekoliko elektroničkih konferencija: zamir/alerts; zamir/forum; ark/internal; zamir/youth... Zamir/women pokrenuta je kao konferencija 'samo-za-žene', iako je bila otvorena za čitanje i drugim korisnicima Zamira. Korištenje tzv. strateškog separatizma sjajno ilustrira tezu Faith Wilding da je: »cyberfeminizam u aktualnoj praksi već usvojio mnoge strategije avangarde feminističkih pokreta, uključujući strateški separatizam (liste samo za žene, grupe samo-pomoći, ženske chat-grupe, tehnološka obuka žena za žene)...« (Wilding, 1999:148). Zamišljena kao mjesto za razmjenu i distribuciju informacija između ženskih organizacija na području bivše Jugoslavije, zamir/women odigrala je iznimnu ulogu u održavanju komunikacije i pružanju međusobne podrške. O tome svjedoče i odgovori članica najznačajnijih ženskih organizacija i sudionica zamir/women konferencije, koje smo dobili putem kratke e-mail ankete¹²:

»Sjećam se da smo koristile zamir/women za razmjenu informacija i diskusije, dogovore i planiranje, pozive i sl. Onda smo se sve međusobno pozdravljale, čestitale i solidarizirale ako je trebalo...

Važno je bilo da je feministička scena koja je započela na tom ex-yu prostoru, zadržala taj prostor kao feministički mimo državnih prostora / kao paralelni svijet / getto koji je imao vlastite zakonitosti, neovisne od lokalnog mainstreama.« (Nela Pamuković, *Autonomna ženska kuća, Centar za žene žrtve rata*. Zagreb).

11 U proteklih desetak godina broj žena/korisnica Interneta uvelike se povećao zahvaljujući sve većoj (prije svega financijskoj) dostupnosti suvremenih tehnologija. Iako je relativno teško doći do točnih podataka, jer se osobito u zemljama u razvoju ne vode rodne statistike, prema podacima Pew Internet & American Life Project-a za 2005. godinu u SAD-u su žene činile polovicu ukupnog broja Internet korisnika (izvor: <http://www.ecommercetimes.com/story/48048.htm>.)

12 Pitanja sam uputila voditeljicama i članicama tada najznačajnijih ženskih grupa u regiji: Centar za žene žrtve rata (Zagreb), Centar za ženske studije (Zagreb), B.a.B.e. (Zagreb), Žene u crnom (Beograd), Autonomni ženski centar (Beograd), Medica (Zenica). Od nekih žena nisam dobila nikakav odgovor, a neke žene su mi dogovorile da se više ne sjećaju što se sve događalo na zamir/women.

»Ja sam osobno imala zazor od nove komunikacijske tehnologije u početku, a potom sam počela uživati kad sam vidjela da funkcionira. Sjećam se da sam u to vrijeme prvi protest protiv »novačenja« žena u kojekakvim vojnim postrojbama na području BiH u dijelu pod kontrolom tzv. JNA i srpskih 'snaga' i svoju prvu pjesmu podrške feminističkim mirovnjakinjama *Crossing the Line 1993* poslala na Osmi mart zahvaljujući e-mail tehnologiji. Fasciniralo me to što sam odmah dobila povratnu informaciju.« (Biljana Kašić, *Centar za ženske studije*, Zagreb).

»To je pre svega bilo novo tehnološko iskustvo, nisam sasvim uspevala da shvatim kako je to moguće da se mi dopisujemo... i da elektronska pošta prolazi, a avionska, telefonska, autobusna, vozna - ne prolazi!!! Dakle potpuno magična stvar! Ja sam bila oduševljena. Pogotovu što smo dobijale vesti i iz Bosne i Hrvatske, pisali su ljudi iz okupiranog Sarajeva, pod snajperima, pa kad dođe struja po 2 sata dnevno, oni po 80 do 90 puta pokušavaju da se konektuju, i puca linija, i celo vreme po neki od njih provedu pokušavajući da se konektuju, slušajući onaj šum kako zuji u žici, i ništa i tako ponovo, ne bi li dobili neku reč od nas drugih preko Zamir mreže. To je samo jedan primer koliko su nam važni susreti i povezivanja, simbolično govori koliko je Zamir bio važan pre svega za sve nas u vreme ratne izolacije. Dok nismo znale ni šta nam radi rodbina u nekoj drugoj izolovanoj zoni, znale smo šta rade feministkinje u Zagrebu!!!« (Lepa Mladenović, *Autonomni ženski centar, Žene u crnom*, Beograd).

Osim održavanja komunikacije između ženskih organizacija s područja bivše Jugoslavije, te organiziranja akcija međunarodne solidarnosti, zamir/women odigrala je značajnu ulogu i u povezivanju ženskih organizacija unutar Hrvatske, te stvaranju Ženske ad hoc koalicije u Hrvatskoj. Ženska udruga B.a.B.e. inicirala je i koordinirala koaliciju oko peticije za siguran i legalan pobačaj, 1995. Zatim i koaliciju pred izbore 1995., 1997. i 1999./2000., te pisanje 'Izveštaja u sjeni' CEDAW odboru¹³ 1998. Unatoč iznimnom širenju feminističkog pokreta u Hrvatskoj tijekom 90-tih godina prošlog stoljeća, praćenog entuzijazmom mnoštva žena, smatramo da bi postignuti uspjesi¹⁴ bili zasigurno manji bez podrške novih komunikacijskih tehnologija.

No, zamir/women konferencija proizvela je još jedan višak značenja. Interne diskusije koje su se na njoj odvijale potpomogle su nastanak feminističke subjekta i feminističkog javnog prostora, o čemu svjedoči neobjavljeni rad Aide Bagić 'Constructing Public Space: Activists Theorize a Need for Theory' iz 1997¹⁵. Kako napominje Bagić mnoštvo

13 The Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW)/Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena. Često je opisivana kao temeljna povelja ženskih ljudskih prava, koju je 1979. usvojila Skupština UN-a.

14 O značaju ženskih organizacija svjedoči i sljedeća rečenica: »U Hrvatskoj je nezavisni politički tjednik Feral Tribune nedavno svrstao ženski pokret među najutjecajnije aktere procesa demokratizacije.« (Bagić, 1997)

15 Kao osnovni materijal svoje analize Bagić koristi diskusiju koja se na zamir/women konferenciji odvijala tijekom rujna 1996. Raspravu je započela poruka jedne članice koja postavlja pitanje o načinu vođenja ženskih organizacija, naglašavajući problem koncentracije moći nasuprot proklamiranim feminističkim

žena koje se početkom 90-tih uključilo u rad ženskih organizacija bile su motivirane prije svega željom da pomognu ženama izbjeglicama ili silovanim ženama, a manje identifikacijom s feminističkim idejama. No, tijekom rada na projektima, edukacijama i diskusijama koje su se vodile, postepeno se rađala feministička subjektivnost. Pitanje moći i internih odnosa moći pokazalo se kao centralno u diskusiji koja je otvorila niz tema: kakvo vodstvo je potrebno feminističkim organizacijama? Mogu li organizacijske strukture slijediti feminističke principe? O kojim se to feminističkim principima uopće radi? Sva ta otvorena pitanja svjedoče da se lokalna ženska 'scena' nakon nekoliko godina djelovanja potaknutog ratom i promjenom političkog sustava našla u situaciji u kojoj je bilo nužno dublje promisliti samu politiku vlastitog organiziranja. Odnosno, došle su do meta-razine, povrh neposrednih dnevnih organizacijskih zahtjeva, na kojoj se kroz pitanja moći i odnosa prema samoj feminističkoj teoriji uspostavljala feministička subjektivnost. Pretpostavka svake političke subjektivnosti je promišljanje vlastitih polazišta i političke prakse. A u slučaju novih društvenih pokreta, osobito feminističkog, politička praksa ne mjeri se samo djelovanjem prema van – društvu, institucijama, javnosti. Novi društveni pokreti proklamiraju jedinstvo cilja i sredstava kojima se ti ciljevi ostvaruju, pri čemu se osobita pozornost obraća na organizacijske oblike i principe djelovanja. Nastajanje feminističkog javnog prostora na Zamiru, ma koliko ograničen bio, služi kao dobar prilog teorijskoj diskusiji o utjecaju Interneta na javnu sferu, koja je kako to ističu Tomić-Koludrović i Karaban do pojave novih medija bila prvenstveno otvorena onima koji su imali novac, društveni ugled i položaj: »To su, ipak, isključivo bili imućni, obrazovani, muški pripadnici koji su svojim raspravama simbolizirali moralni vodič za privatnu i državnu sferu postojanja.« (Tomić-Koludrović i Karaban, 2005:100). Zamir/women, uz ostale elektroničke konferencije na Zamiru, primjer je jednog od prvih virtualnih javnih prostora u regiji i sjajno ilustrira tezu teoretičara novih medija o potencijalu Interneta za radikalnu demokratizaciju javne sfere kroz otvaranje mogućnosti marginaliziranim društvenim skupinama za međusobno povezivanje i artikulaciju vlastitih pozicija¹⁶. Umrežavanje lokalnih ženskih, mirovnih i skupina za ljudska prava s globalnim pokretima za društvenu promjenu, svjedoči također o potencijalu suvremenih komunikacijskih tehnologija za potpomaganje procesa globalizacije odozdo. No, da bi se taj virtualni javni prostor uopće mogao uspostaviti, bilo je potrebno educirati žene za korištenje elektroničkih medija, pa je jedna od cyberfeminističkih strategija i tehnološka obuka žena za žene. U slučaju Zamira, diktirano potrebom trenutka, a ne

ciljevima sestrinstva i nehijerarhijskih organizacijskih struktura. »Glavni problem sudionicama rasprave predstavljala je interna dinamika feminističkih organizacija, koje su djelovale suprotno ciljevima deklariranima u misiji samih organizacija« (Bagić, 1997).

16 Riječima Katrin Turnipseed, američke feministkinje i volonterke Ženske infoteke: »Zamir je postao važno mjesto za izražavanje alternativnih političkih stajališta, omogućivši aktivistima/aktivisticama da izražavaju vlastita mišljenja, budu informirani, koordiniraju programe preko nacionalnih granica, održavaju odnose i svjesno sudjeluju u globalnim pokretima za društvenu promjenu...« (Turnipseed, 1996).

unaprijed smišljenom strategijom, godine 1994. Ženska infoteka iz Zagreba uz pomoć dvije strane aktivistice, pokreće projekt »Elektroničke vještice«. Cilj projekta bila je edukacija što većeg broja žena u osnovnim računalnim vještinama, osobito korištenju elektroničke pošte. Kao što piše Turnipseed: »Računala su uglavnom shvaćena kao ne baš bliska ženama, mistificirana i generalizirana kao muška domena. U takvim okolnostima edukacija koju su pružale Elektroničke vještice usmjeravala se ne samo na prijenos vještina, nego i na oslobađanje žena od straha i niskog samopouzdanja u vezi s korištenjem tehnologije...« (Turnipseed, 1996.)¹⁷.

Projekt Elektroničke vještice ne samo da je sadržajno u potpunosti odgovarao strategijama koje su upražnjavale cyberfeministkinje na Zapadu, nego koristi i sličnu semantičku strategiju. Budući da se cyberfeministkinje u imenovanju svojih projekata često služe strategijom prisvajanja i preimenovanja (*reclaiming & renaming*) pogrdnih izraza za žene, dodajući im pridjev iz *cyber* terminologije. U ovom slučaju je vještica, riječ koja u hrvatskom jeziku ima niz negativnih konotacija, dobila značenje vješte, kompetentne žene upućene u elektroničku komunikaciju i tehnologiju. Uz to, na tragu tradicionalnog imaginarija vještica koje lete na svojim metlama, prilično vjerno oslikava prirodu projekta – Kathryn i Cecilia su zaista 'proletjele' cijelom regijom, šireći 'tajna' znanja korištenja moćnih tehnologija. Primjenjujući feminističke principe na oblikovanje mrežne komunikacije, kao i na projekt edukacije žena za kreativnu upotrebu te komunikacije, zamir/women i Elektroničke vještice u potpunosti su zaslužile da ih ubrojimo u prve primjere cyberfeminističkih praksi u nas.

ZAKLJUČAK

Svojim promišljanjima roda, tijela, (tehno)kulture, komunikacije, ali i novih oblika dominacije, generiranja rodnih, klasnih, rasnih predrasuda, kao i svojim umjetničkim i aktivističkim praksama na mreži, cyberfeministkinje su dale nezaobilazan doprinos ne samo suvremenoj feminističkoj teoriji, nego i općoj teoriji *cyber*-kulture. Njihovi su članci neizostavan dio zbornika koji se bave novim medijima i tehnologijama, te njihovom utjecaju na individualne i društvene promjene. Možda po prvi puta u povijesti društvenih teorija, cyberfeministkinje su uspjele izaći iz geta 'ženske teorije' i 'ženskog pisma', postajući ravnopravne i cijenjene sugovornice, čije tekstove citiraju i uvaženi muški kolege i čiji su istraživački nalazi važni u opisu i konceptualizaciji tog novog teorijskog područja.

Iako World Wide Web sadržajno uvelike predstavlja tek virtualnu reprodukciju postojećeg, pa bi se cyberfeministički projekt prisvajanja kiberprostora mogao smatrati neuspjelim, smatram da se nalazimo tek na početku dalekosežnih promjena, a smjer

¹⁷ Tijekom dvije godine postojanja projekta educirano je preko stotinu žena iz više od trideset organizacija iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Srbije i Kosova, koje su se pokazale zainteresiranima i kompetentnima za korištenje tih sofisticiranih novih tehnologija.

u kojem će se te promjene odvijati ovisi o nama. Utoliko je cyberfeministički pokušaj infiltriranja u jednu od posljednjih muških utvrda iznimno važan. One su svojim tekstovima i umjetničkim projektima ukazale na mogućnost nove politike, nove erotike i novog prostora za razvoj postmodernih subjektivnosti. Osim toga, potaknule su niz rodni istraživanja Interneta, od kritičkih propitivanja sadržaja do načina na koji žene koriste Internet, te stvorile teorijsku platformu koja je feminizam ponovo učinila zanimljivim novim generacijama žena. Kako to kaže Rosie Braidotti: »Feministkinje imaju dugu povijest plesa po različitim potencijalno smrtonosnim minskim poljima, u potrazi za društveno-simboličkom pravdom. Danas žene moraju plesati u cyberspaceu, makar samo zato da bi osigurale da joy-stici kauboja u cyberspaceu ne reproduciraju jednoglasnu falusnost pod krinkom višestrukosti, a također i da bi osigurale da riot girls u svojem gnjevu i vizionarskoj strasti ponove ne stvore zakon i poredak pod krinkom pobjede ženskoga« (Braidotti 1999:39).

LITERATURA:

- Bagić, Aida (1997). *Constructing Public Space: Activists Theorize a Need for Theory*, (neobjavljen rad).
- Balsamo, Anne (1999). *Feminizam za neizlječivo informirane*. U: Marković, I. /ur./ (1999:69-99).
- Balsamo, Anne (2001). *Oblici tehnološkog utjelovljenja*. U: Featherstone, M. i Burrows, R. /ur./ (2001:305-335).
- Braidotti, Rosie (1999). *Cyberfeminizam s razlikom*. U: Marković, I. /ur./ (1999:25-43).
- Brayton, Jennifer (1999). *Ženski volim/mrzim odnos prema Internetu*. U: Marković, I. /ur./ (1999:193-203).
- D'Heilly, David (1996.). *Without the Title: Wam Kat Interview*, <http://www.fundacion.telefonica.com/at/wamkat.html> (posjećeno 11.11.2008.)
- FACES, <http://www.faces-l.net/en/node/25> (posjećeno 10.12.2008.)
- Featherstone, M. i Burrows, R. /ur./ (2001). *Kiberprostor, kibertijela, cyberpunk*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Fernandez, M., Wilding, F. i Wright, M. /ur./ (2002). *Domain Errors: Cyberfeminist Practices!* New York: Autonomedia.
- Galoway, Alex. A Report on Cyberfeminism, elektronički časopis SWITCH, br. 9, <http://switch.sjsu.edu/web/v4n1/alex.html> (posjećeno 18.08.2008.)
- Gane, N. (2006). When We Have Never Been Human, What Is to Be done? Intervju with *Guerrilla Girls*, <http://www.guerrillagirls.com/index.shtml> (posjećeno 13. 12. 2008.)
- Gur-Ze'ev, Ilan *Cyberfeminism and Education in the Era of the Exile of Spirit*, <http://construct.haifa.ac.il/~ilangz/cyberfeminism.html> (posjećeno 15.08.2008.)

- Haraway, Donna. *Theory, Culture and Society*. London: SAGE Publications, 23 (7-8): 135-158.
- Haraway, Donna (1999). Manifest za kiborge: znanost, tehnologija i socijalistički feminizam u 1980-tim. U: Nicholson, L. J. /ur/. *Feminizam/postmodernizam*. Zagreb: Centar za ženske studije.
- Himanen, Pekka (2002). *Hakerska etika i duh informacijskog doba*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Kuni, Verena (1999). *Budućnost je fe-mail*. U: Marković, I. /ur/ (1999:131-147) *Old Boys Network*, http://www.obn.org/inhalt_index.html (posjećeno 07.07.2008.)
- Paterson, Nancy (1999). *Cyberfeminizam*. U: Marković, I. /ur/ (1999:43-49).
- Plant, Sadie (2001). *Budućnost izviruje: protkivanje žena i kibernetike*. U: Featherstone, M. i Burrows, R. /ur/ (2001:71-98).
- RosieX (1999). *Intervju s dr. Sadie Plant*. U: Marković, I. /ur/ (1999:21-25).
- Schaffer, Kay (1999). *Sporna zona: kibernetika, feminizam i reprezentacija*. U: Marković, I. /ur/ (1999:121-131).
- Silver, David (2000). *Introducing cyberculture. Looking Backwards, Looking Forward: Cyberculture Studies 1990-2000*, <http://rccs.usfca.edu/intro.asp> (posjećeno 15. 08. 2008.)
- Stone, A. R. (1999). *Neka stvarno tijelo ustane, molim!* U: Marković, I. /ur/ (1999:99-121)
- Stubbs, Paul (2005). *The ZaMir (for peace) Network: from transnational social movement to Croatian NGO*, <http://www.shf.ac.uk/content/1/c6/04/88/28/stubbs.pdf> (posjećeno 27.08.2008).
- The Association for Progressive Communications*, <http://www.apc.org/en/home> (posjećeno 09.12.2008.)
- Tomić-Koludrović, Inga i Karaban, Gardenija (2005). Internet i javna sfera. *Acta Iadertina*, 2(2):99-113.
- Tomić-Koludrović, Inga i Tonković, Željka (2005). Kiberfeministički pristup rodu, tijelu i tehnologiji, *Acta Iadertina*, 2 (2):114-131.
- Turnipseed, Kathryn (1996). Electronic Witches: Women Activists Using e-mail in the Former Yugoslavia. *Feminist Collections* 17 (2):22-23. Winter 1996. <http://www.woman.de/texte/turnipseed.html> (posjećeno 10.09.2008.)
- VNS Matrix*, <http://lx.sysx.org/vnsmatrix.html> (posjećeno 04.08.2008.)
- Wilding, Faith (1997). Bilješke o političkim preduvjetima cyberfeminizma. Zagreb: *Arkzin*, 2(7).
- Wilding, Faith (1999). *Gdje je feminizam u cyberfeminizmu?* U: Marković, I. /ur/. (1999:147-161).
- Wilding, Faith, Sollfrank, Cornelia, Ackers, Susane (1997). We'll hack you! Zagreb: *Arkzin*, 1(7).
- Zamir*, <http://www.zamirnet.hr/sadržaj/zamir/zamir.html> (posjećeno 12.11.2008.)

CYBERFEMINISM BETWEEN THEORY AND MOVEMENT

OVERVIEW OF CROATIA

Vesna Janković

Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb

Summary

The beginning of 1990s was marked by theoretical establishment of cyberfeminism as the new feminist paradigm, which developed into two versions: 1) soft cyberfeminism whose representatives argued that new technologies, as most "old" ones, are also in the hands of men, perpetrating the old relations of dominance and exclusion, and therefore women need to take them over and radically deconstruct; and 2) hard cyberfeminism which tries to point to fundamental femininity of new technologies, and declares that technology as "a man's thing" is a patriarchal myth. Second half of 1990s was marked by the spreading of the movement from virtual into physical sphere, appearance of first cyberfeminist groups and organization of Cyberfeminist Internationals that gather most significant media theorists, artists and activists from around the world. The very fact that women actively use new technologies is evidence that they have actively overcome the gender implications of ICTs as essentially "male toys", that they have overcome their fear, and exhibited ability to creatively, and according to their own needs, fill cyberspace with their own content. During this period, despite the war in former Yugoslavia, two projects appear in Croatia: electronic conference Zamir/women and educational project Electronic witches, both of which are the first examples of cyberfeminist practice in the region.

Key words: *cyberfeminism, feminism, new social movements, ICT, net activism, virtual public space, Anti-War Campaign of Croatia, Zamir*

CYBERFEMINISMUS ZWISCHEN THEORIE UND BEWEGUNG

EIN RÜCKBLICK AUF KROATIEN

Vesna Janković

Philosophische Fakultät der Universität Zagreb, Abteilung für Soziologie

Zusammenfassung

Die erste Hälfte der neunziger Jahre war durch ein neues feministisches Paradigma gekennzeichnet, nämlich durch die theoretische Begründung des Cyberfeminismus, die sich in zwei Untervarianten entwickelt hat: 1. Sanfter Cyberfeminismus, dessen Verfechterinnen die These vertreten, dass auch neue Technologien, genauso wie die alten, im Grunde genommen männliche Waffen sind, die die alten Verhältnisse der Herrschaft und des Ausschlusses aufrechterhalten, und dass Frauen sie übernehmen und radikal dekonstruieren müssen; 2. Harter Cyberfeminismus, der versucht auf die fundamentale Weiblichkeit von neuen Technologien hinzuweisen, und die Idee, dass Technologie „Männersache“ ist, einen patriarchalen Mythos nennt. Die zweite Hälfte der neunziger Jahre wurde durch die Ausbreitung der Bewegung aus der virtuellen in die physische Sphäre gekennzeichnet, sowie durch das Entstehen von ersten cyberfeministischen Gruppen und das Organisieren von cyberfeministischen Internationalen, die die bedeutendsten Medientheoretikerinnen, Künstlerinnen und Aktivistinnen aus der ganzen Welt versammelt haben. Die bloße Tatsache der aktiven Nutzung von neuen Technologien zeugt davon, dass Frauen wirksam die geschlechtsspezifische Kennzeichnung der IKT als essentiell Männerspielzeug überwältigt haben, dass sie die Angst bewältigt und die Fähigkeit gezeigt haben, kreativ und nach eigenen Bedürfnissen den Cyberraum mit eigenem Inhalt zu füllen. Während dieser Periode entstanden in Kroatien trotz dem Krieg/den Kriegen im ehemaligen Jugoslawien zwei Projekte – die elektronische Konferenz Zamir/Women und das Bildungsprojekt Elektronische Hexen, die ihrem Wesen nach die ersten Beispiele der cyberfeministischen Praxen in der Region darstellen.

Schlüsselwörter: *Cyberfeminismus, Feminismus, neue soziale Bewegungen, Netzaktivismus, virtueller öffentlicher Raum, Antikriegskampagne Kroatiens, Zamir*